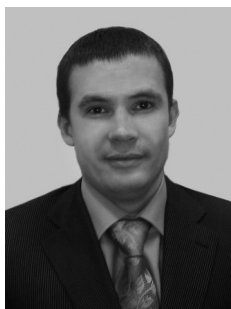

СТРАТЕГІЧНИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАУКИ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено визначенню та обґрунтуванню стратегічного вектору розвитку державної політики у сфері науки на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Ключові слова: державна політика, наука, сфера, вектор, розвиток, сутнісний зміст, теоретичні підходи, пріоритетні напрямки.

**Мосьондз Сергій
Олександрович,**

*доктор юридичних
наук, доцент,
проректор з
навчальної та
наукової роботи
Університету
сучасних знань*

Державна політика у сфері науки – це стратегія і тактика взаємовідносин держави в особі уповноважених органів з інститутом науки з метою забезпечення інноваційно-технологічного розвитку країни.

Екстраполюючи загальні засадничі ідеї щодо державної політики у сфері науки, бачимо, що в її змісті виділяються два основних аспекти – стратегічний і тактичний. Так, стратегія розробляється на основі довгострокових концепцій соціально-економічного й науково-технічного розвитку країни. Вибір стратегії – це визначення генеральної лінії та головної мети наукового розвитку, способів розвитку і використання наукового потенціалу. Документи, що визначають стратегію наукової політики, і є елементом адміністративно-правового регулювання державної політики у сфері науки в Україні. Що стосується тактики, то це поняття використовується для визначення поточних цілей з розробкою конкретних заходів. Для реалізації стратегії й тактики державної політики у сфері науки необхідним є створення правових, організаційних, фінансових умов.

Серед науково-теоретичних розробок державної політики у сфері науки слід згадати праці відомих науковців А. Абдулова, А. Азізова, А. Безбородова, О. Ваганова, Г. Волкова, Л. Гохберга, Н. Гордєєвої, Д. Гвішіані, А. Гудкової, О. Динкіна, Г. Добрової, С. Здіорука, Г. Калитича, Д. Каркавіна, К. Коржавіна, В. Кременя, Б. Лебіна, Б. Маліцького, Л. Мінделі, С. Микулинського, О. Поповича, К. Поппера, В. Расудовського, А. Соколова та ін.

Сучасні ж досягнення України в міжнародному вимірі конкурентоздатності економіки, рівня розвитку й особливо – ефективності функціонування національної наукової системи – є недостатніми для забезпечення сталого розвитку вітчизняної економіки, гарантованої національної безпеки, виходу в найближчій перспективі на європейські стандарти життя українських громадян за рахунок економічного зростання.

Головна проблема полягає в тому, що результативність, якість функціонування і структура креативної частини національної наукової системи повною мірою відповідають потенційним потребам інтенсивного розвитку економіки. З іншого боку, структурно відстала, технологічно хитка економіка, отримана у спадок від СРСР, а також система підприємництва, що склалася під впливом нав'язаних Україні ззовні неоліберальних реформ, залишаються вкрай неприйнятними до сучасних досягнень науки [1, с. 119].

Для ефективного вирішення цієї проблеми необхідно акцентувати вихідні позиції основних компонентів національної наукової системи, ступінь їх відповідності вимогам інноваційно-інвестиційної моделі розвитку, а також обґрунтувати необхідність визначення стратегічного вектору розвитку державної політики у сфері науки в Україні.

Обґрунтування стратегічного вектору розвитку державної політики у сфері науки через визначення її пріоритетних напрямків є одним із найважливіших етапів формування належної наукової системи держави.

Від правильності та обґрунтованості вибору пріоритетних напрямків державної політики у сфері науки залежить ефективність реалізації політики, ступінь досягнення цілей, вирішення завдань, що стоять перед наукою.

Аналіз ситуації з визначенням і реалізацією наукових пріоритетів у нашій країні змушує повертатися до осмислення самого поняття пріоритету і його ролі у здійсненні певної державної політики. Неодноразово відзначалося, що прийняті в нашій країні пріоритетні напрямки розвитку науки, так само як і стратегічні пріоритети інноваційної діяльності, надто широкі для того, щоб бути засобом концентрації наукового потенціалу, зусиль усього суспільства на розв'язанні найбільш актуальних на сьогодні проблем.

Крім причин, пов'язаних із недоліками нашої системи державного управління, недостатньою інноваційною культурою апарату [2, с. 66] та суто бюрократичною схильністю останнього до підміни справжньої справи її імітацією [3, с. 81], важливу роль зіграло й те, що саме поняття наукового пріоритету не було однозначно сформульоване, як не були достатньо чітко визначені його функції в реалізації державної політики у сфері науки.

Категоріальне поняття «пріоритетні напрямки» передбачає вибір серед сукупності завдань найважливіших, реалізація яких найбільшою мірою сприятиме досягненню поставленої мети. Пріоритетні напрямки можна розглядати як формалізацію призначення різної ваги властивостям

з метою надати більшій важливості одним властивостям і меншій – іншим. Вони є важливим елементом у формуванні стратегії та прийнятті рішень. Пріоритетні напрямки – це вид ієрархії, коли певним цілям віддають перевагу порівняно з іншими. При цьому керуються як політичною доцільністю, так і вимогами суспільства, поточним моментом, результатами формального аналізу [4, с. 117].

У багатьох учених і управлінців виникло таке уявлення: запровадження державних пріоритетів означає, що взагалі тільки ті напрямки досліджень, які включені до переліку пріоритетних, можуть розраховувати на державну підтримку, а всі інші мають бути припинені. Природно, що за такого розуміння більшість експертів просто не могли собі дозволити надто звужені формулювання, адже це означало б узяти на себе відповідальність за припинення багатьох цікавих і принаймні в перспективі важливих робіт. Звідси – намагання при формулюванні пріоритетів окреслити їх якомога ширше, щоб бодай когонебудь не забути [5, с. 63].

Одне можна сказати впевнено, що без урахування довгострокових пріоритетних напрямків, тобто в умовах відсутності єдиної стратегічної лінії, без суттєвого аналізу ефективності витрат бюджетних коштів за попередній період і прогнозування подальших наслідків заходів державної політики у сфері науки не мають належної ефективності, що підтверджується багаторічним зарубіжним і вітчизняним досвідом.

Аналіз пріоритетних напрямків розвитку науки промислово

розвинених країн світу (США, Японії, Німеччини та ін.) засвідчує, що для всіх цих країн властивим є розвиток таких загальних напрямків, як виробничі технології; електроніка та інформаційні технології; нові матеріали; науки про життя і біотехнології.

Саме ці пріоритетні напрямки, як показує світовий досвід, є магистральними у формуванні нового технологічного устрою – основи економіки високорозвинених країн початку XXI ст. Проте ця практика не вимагає обов'язкового копіювання, оскільки кожна країна має враховувати й оцінювати свої власні геополітичні, соціально-економічні, культурно-історичні та інші особливості таким чином, щоб максимальною мірою було розкрито перспективи використання власних конкурентних переваг [6, с. 6].

За різноманітності підходів до визначення пріоритетів наукового розвитку кожної країною принциповим є те, що основою формування ефективної інноваційної політики стає аналіз і прогнозування розвитку науки, техніки, інновацій. Найбільш переконливо це підтверджується досвідом Японії. На основі відпрацьованих урядом країни стратегічних цілей розробляються довгострокові плани прогнозу науково-технологічного й економічного розвитку на п'ятьдесят і більше років. При цьому, на відміну від більшості країн Західної Європи, де економічний розвиток майже завжди не відповідав визначеним державними планами цілям, планові завдання в Японії за основними показниками практично виконувалися з випередженням установлених термінів [7, с. 104].

В Японії розроблено понад десять загальнодержавних економічних планів-прогнозів, пов'язаних із державним бюджетом. У цих планах першочергова увага приділяється тим галузям економіки, які створюють основу промислового потенціалу і мають головне значення для науково-технічного прогресу. Так, проблеми стратегії розвитку нанотехнологій розглядаються на рівні Кабінету Міністрів Японії. Для забезпечення лідерства в нано-технологічних дослідженнях Японія шукає нові методи забезпечення ефективного обміну інформацією між ученими різних спеціальностей та нові форми щодо управління підготовкою кадрів.

Японська економічна асоціація створила спеціальний промислово-технічний комітет з проблем нанотехнологій, який має вивчати найбільш важливі для Японії напрямки досліджень у цій галузі, розробляти наукові програми та сприяти впровадженню результатів у промислове виробництво.

У більшості країн створюються спеціальні управлінські структури, які сприяють підвищенню ролі держави в питанні вибору пріоритетів наукового розвитку і прогнозного забезпечення. У Німеччині – це Комісія з оцінки технологій; у Франції – Парламентське управління з питань вибору в галузі науки і техніки; у США – Управління з питань оцінювання технологій.

Європарламент прийняв резолюцію про створення Європейського парламентського управління з питань оцінювання та вибору пріоритетів у сфері науки і техніки.

Наукова політика країн Європейського Союзу охоплює весь комплекс питань щодо організації виконання наукових досліджень і розробок прикладного характеру, формування відповідної інфраструктури для їхньої державної підтримки, забезпечення розвитку вищої професійної освіти та спеціальної підготовки кадрів, створення систем фінансування конкретних проектів тощо.

Порівняльний аналіз системи пріоритетних напрямків державної політики у сфері науки провідних країн світу свідчить про певну подібність основних напрямків і структури. Майже всі вони орієнтовані на створення та комерційне використання принципово нових технологій та виробів. Як правило, більшість країн обмежує коло державних пріоритетів 6–12-ма напрямками, які формуються з урахуванням національних особливостей і охоплюють загальноприйняті світові проблеми [8, с. 252].

Проблема вибору пріоритетних напрямків державної політики у сфері науки потребує ґрунтовної методології їх визначення та реалізації в майбутньому. Наукова діяльність відзначається високими ризиками, і тому слід особливо ретельно підходити до визначення пріоритетних напрямків її розвитку в узгодженні з пріоритетами розвитку освіти, науки і техніки. При формуванні найважливіших напрямків розвитку наукової діяльності важливим чинником їх реалізації є науковий та інноваційний потенціали.

Так, стратегічні пріоритетні напрямки розвитку науки, затверджені Законом України «Про пріоритетні

напрями розвитку науки і техніки» від 11 липня 2001 року [9], визначалися без проведення прогнозно-аналітичних досліджень на основі дискусії обмеженої кількості експертів; вони виявилися недостатньо узгодженими з пріоритетними напрямками розвитку освіти, інноваційної діяльності, а тому не сприяють використанню результатів виконання державних науково-технічних програм для прискорення наукових процесів в економіці.

Таким чином, проблемним питанням залишається розробка та вдосконалення наявних механізмів визначення стратегічних пріоритетних напрямків наукового розвитку в цілому і державної політики у сфері науки в Україні зокрема, а також закріплення їх на законодавчому рівні.

Реалізувати комплексний відбір пріоритетів наукової сфери покликаний метод Форсайта, під яким розуміють не лише прогнозування наукового розвитку, визначення напрямків перспективних технологій, а й передбачення економічних і соціальних наслідків від впровадження очікуваних наукових результатів, тобто врахування якості середовища, в якому вони формуватимуться та впроваджуватимуться [10, с. 62].

Першою спробою прогнозно-аналітичного дослідження перспектив наукового розвитку в незалежній Україні була Державна програма прогнозування науково-технологічного та інноваційного розвитку, що виконувалась у 2004–2006 роках. За її результатами було запропоновано стратегічними науковими пріоритетами визначити такі: гармонійний

розвиток громадянина України як особистості та розбудова знаннєвого громадянського суспільства; фундаментальні наукові дослідження з найбільш актуальних проблем природничих, суспільних і гуманітарних наук; енергетична безпека та енергетична незалежність держави; проблеми розвитку та раціонального використання мінерально-ресурсного потенціалу; проблеми сталого розвитку, раціонального природокористування та збереження біологічного різноманіття; забезпечення здорового способу життя, профілактика і лікування найпоширеніших захворювань; фізико-хімічна біологія, новітні біотехнології; інформатика та комп'ютерні технології; перспективні технології агропромислового комплексу та переробної промисловості; нові речовини і матеріали.

Однак ні ці, ні визначені чинним законом пріоритети не стали основою реальної державної політики у сфері науки в Україні. Причиною цьому є низка чинників – такі, як традиційне недофінансування інноваційних проектів, через фінансову кризу зокрема, відсутність попиту на вітчизняну інноваційну продукцію, державної підтримки інноваційних секторів, нерозвинені механізми захисту прав інтелектуальної власності, невизначеність науково-технічної та інноваційної стратегії, відсталість від європейських і світових стандартів вітчизняної статистики, науки та інновацій, недосконалість методик обґрунтування пріоритетів соціально-економічного розвитку, відсутність фахівців з інноваційного менеджменту тощо.

Недооцінка важливості врахування пріоритетних особливостей та можливостей для розвитку наукової сфери призводить до неефективної державної політики у сфері науки. На наше переконання, слід формулювати критерії пріоритетних напрямків державної політики у сфері науки в Україні із застосуванням форсайтних досліджень.

При цьому важливого значення для України набувають нові сучасні інструменти Форсайта, дослідженням за методологією якого останніми роками приділяється увага з боку міжнародного співтовариства.

Форсайтні методи визначення пріоритетів наукової політики перетворилися на основний інструмент довгострокового прогнозування перспектив розвитку соціально-економічної сфери науки, а також визначення національних і міждержавних пріоритетів, організації фінансування науки, створення інтегрованих механізмів посилення ролі держави в управлінні національною інноваційною системою [11, с. 126].

Запровадження форсайт-досліджень в Україні дасть змогу визначити різні сценарії майбутнього, виявити стратегічні напрямки наукового розвитку, оцінити ефективність перспектив інвестицій у науковий розвиток, а також провести конструктивний діалог між усіма зацікавленими сторонами з пріоритетних напрямків суспільного розвитку в середньо-і довгостроковій перспективі.

З урахуванням викладеного доцільно виділити як основу стратегічного вектору розвитку державної політики у сфері науки в Україні такі її пріоритетні напрямки:

1) розробка та прийняття Концепції державної політики у сфері науки в Україні, що повинна скласти комплексний теоретико-методологічний базис державної наукової політики;

2) підготовка пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері науки, створення повноцінної нормативно-правової бази, що визначає основні взаємні права й обов'язки держави та суб'єктів наукової діяльності;

3) модернізація системи адміністративно-правового регулювання науки;

4) підготовка та перепідготовка відповідних кадрів для роботи у сфері науки;

5) прогнозування наукових процесів і формування державної політики у сфері науки з урахуванням зміни загальнополітичної та економічної ситуації;

6) сприяння впровадженню інноваційних технологій, методик та інших досягнень науково-технічного прогресу в системі забезпечення здійснення державної наукової політики;

7) розподіл коштів, які виділяються з державного бюджету на вирішення проблем науки та контроль за їхнім використанням. Визначення альтернативних джерел фінансування;

8) активізація міжнародного співробітництва у сфері науки.

Список використаних джерел:

1. Чечель О. М. Основні стратегічні пріоритети інноваційної складової економічної політики держави / О. М. Чечель // Економіка та держава. – 2011. – № 1. – С. 118–120.

2. Попович О. С. Місце пріоритетів в реалізації державної науково-

технологічної політики України / О. С. Попович // Наука та наукознавство. – 2001. – № 3. – С. 65–73.

3. Попович А. С. Бюрократизация общества и научной жизни как фактор торможения инновационного развития / А. С. Попович // Науковедение. – 2003. – № 4. – С. 79–96.

4. Застрожнікова І. В. Обґрунтування пріоритетів державної аграрної політики / І. В. Застрожнікова // Економіка та держава. – 2010. – № 6. – С. 117–118.

5. Попович О. С. Науково-технологічна та інноваційна політика: основні механізми формування та реалізації / під ред. д-ра екон. наук, проф. Б. А. Малицького. – К.: Фенікс, 2005. – 226 с.

6. Результативність наукової діяльності : стан, тенденції та проблеми оцінювання : монографія / [Шокун Т. В., Гончаренко А. П., Ярчук А. В., Писаренко Т. В., Куранта Т. К., Вавіліна Н. І., Куранта В. М., Стеценко Т. О., Єгоров І. Ю., Жукович І. А., Рижкова Ю. О.]. – К.: УкрІНТЕІ, 2009. – 216 с.

7. Стратегія і тактика науково-технологічної політики : зарубіжний досвід, проблеми та перспективи України / за заг. ред. В. П. Горбуліна, акад. НАН України, д-ра техн. наук. – К.: НТУУ «КПІ», 2006. – 220 с.

8. Соловьев В. П. Инновационная деятельность как системный процесс в конкурентной экономике (синергетические эффекты инноваций) / Соловьев В. П. – К.: Фенікс, 2004. – 560 с.

9. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки : Закон України від 11 липня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 48. – Ст. 253.

10. Моргунов Е. В. Метод «Форсайт» и его роль в управлении технологическим развитием страны / Е. В. Моргунов // Форсайт. – 2007. – № 1. – С. 61–65.

11. Федулова Л. І. Форсайт: сучасна методологія технологічного прогнозування / Л. І. Федулова // Економіка і прогнозування. – 2008. – № 4. – С. 124–138.

Мосьондз С. А. Стратегический вектор развития государственной политики в сфере науки в Украине.

Статья посвящена определению и обоснованию стратегического вектора развития государственной политики в сфере науки на современном этапе развития украинского общества.

Ключевые слова: государственная политика, наука, сфера, вектор, развитие, сущностное содержание, теоретические подходы, приоритетные направления.

Mosondz S. O. Strategic Vector of State Policy in the Sphere of Science in Ukraine.

The article is devoted to the determination and to the specification of the strategic development vector of the government policy in the sphere of science in the modern Ukrainian society.

Keywords: government policy, science, sphere, vector, development, essence content, theoretical approaches, priority directions.

Стаття надійшла до редакції 24.06.2013